

A holland „Aranykor” festőinek természetábrázolása

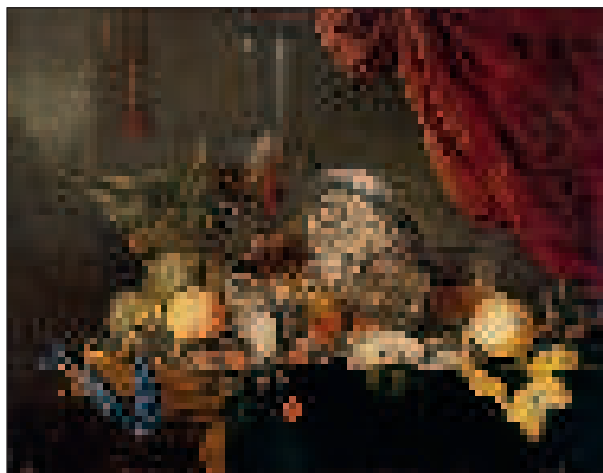
Első rész

SZILI ISTVÁN

A ki már volt olyan szerencsés, hogy közelről is megcsodálhatta a *Seuso-kincs* nagy ezüstsálát, rajta pedig a *Pelso-tó* (Balaton) körüli halászatok, vadászatok és lakomák hangulatos ábrázolását, elmondhatja, hogy kétezer év lehetetleni üzenete érintette meg. A régmúltban született, gyönyörködtetésre szánt karcok és vésetek az eltelt kétezer év során meghaladták önmagukat, és számunkra az ókorvég mindennapi életének hiteles tudósításává lényegültek át.

Hasonló benyomásokat válthatott ki az elmúlt év elején a látogatókból a nagy-sikerű, páratlan *Rembrandt és a holland arany évszázad* c. kiállítás is. Igaz, ezúttal jóval kevesebb, mindössze három-négy-száz év távolába – vagyis a XVII. századba nyerhettünk visszapillantást. Ám e képek hiányában vizuális élményeink, és belőlük fakadó képzeleteink sokkal szegényebbek lennének a modern kor kezdetéről. E kiállítás sem volt más tehát, mint múltból szóló tudósítás, méghozzá a legjobbak közül való! Tárja a mindennapi élet, a véres háborúk, a lázadások durvasága, a munka és mulatság, a nyomor és a jóléti gazdagság, a kis- és a nagycsalád (vagyis az újonnan formálódó ország), ahol jól megfér egymás mellett az önfelédítéssel, a dínamizmus, a tempó, a vulgáris életérzés és misztikum, vallásos hit és hitetlenség. Mert e kiállítás efféle ellenétek, valójában egybecsengő ikonikus rímek színpompás kavalkádja volt. A közel száz holland (németalföldi) festő 170 kiállított képe viszont csak töredéke a létezőnek: ugyanis soha ekkora felbuzdulás még nem volt a történelemben az emberi lét és környezet pillanatainak képekben történő megragadására. Amely pillanatokban szinte minden képen jelen van, vagy megbúvik egyfajta szerényen tartózkodó, vagy harsányan hivalkodó tartalom: a természet újszerű, realizitikus ábrázolása. Elvégre Antonie van Leeuwenhoek évszázadában vagyunk! Azé a természeté, amelyik – óh, micsoda paradoxon – éppen ez alatt a bizonyos „arany évszázad” alatt kezdett

igazán kikopni *Sikföld* lakóinak talpa alól. Hiszen szűkre mért hazájukban lakniuk kellett, gazdálkodniuk kellett, kereskedni kellett, utak és vízi utak kellettek, hajók, bárkák és csatahajók kellettek, és kellett, nagyon kellett a föld, a tenger földje. A

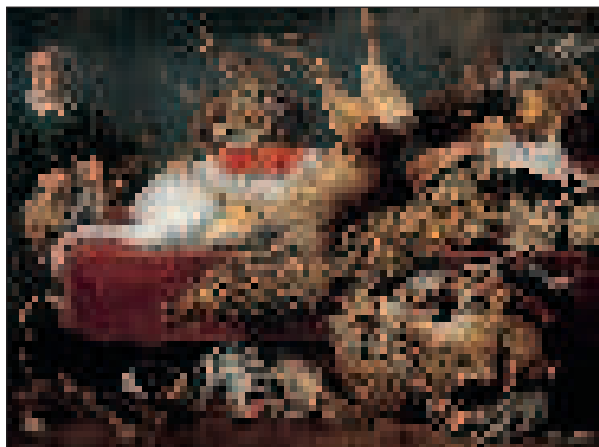

Jan Davidszoon de Heem (1606–1684): Asztal (Prado, Madrid). Az asztali csendéletek mestere szőlőt, almát, cseresznyét, osztrigát, citromot és mogorót varázsolt a jőféle rajnai rizling mellé. Anakronizmus? De hisz ott az óra is!

nagy lendületben nemcsak a maradék erdők, de még a vadzajok is odavesztek: nagy kiterjedésű vizes élőhelyek szűntek meg, a megrendszabályozott vizek pedig széltében-hosszában elszennyeződtek. Háborúság és járványok billentették félre, húzták vissza időnként a jólét túlsúlyba igyekvő mérlegét. A nagy nyüzsgés, egymást követő drámai változás azonban festő után kiáltott: itt tevékenykedik a Mindenható Ember! Méghozzá az, aki, ha otthonában a falra néz, a saját vérei közül való hús-vér profétákat kívánja ott látni, sőt véreit, amint vidáman vagy a komolyság pózába merevedve töltik az időt, megszigorodott vagy engesztelődött ábrázatokkal tekintenek le a kései utódokra. És mivel éltek, és félig még a természetben éltek, a festők vászonra pingálták a természet hol halványodó, hol erőtel-

jes megnyilatkozásait is: harsányan dicsekvő csendéletekben, viharos tengeren, holdfényt szűrő felhőkben, befagyott csatornák jegén, parasztudvarokban és a lecsapaszó németalföldi tájban. Irányítsuk hát figyelmünket most már nem csak ezekre a kiállításra szerepelt látnivalókra, hanem a korszak alkotóinak segítségével jelenítsük meg a XVII. századi *Sikföld* népének természetlátását, természeti környezetét.

Mindehhez azonban nem árt, ha némi ismereteket szerzünk a korabeli holland életéről. Az általunk gyakran higgadt, megfontolt, sőt jámbor lelkiületűnek képzelte hollandok a XVII. században alig-ha voltak kizárólag ilyenek. A kort feldolgozó holland történészek és írók a fenti jellemvonásokon kívül gyakran szélsőségekbe torkolón bőszen, felelőtlenül, határt, korlátokat nem ismerő duhajnak, lázadónak, és hát Thyl Eulenspiegelre gondolva, megrögzött csínytevőnek mutatják be a németalföldi népet. Ezen sem kell csodálkoznunk: az egymást követő, jellemtorzító háborúkon kívül az új vallás, a Jean Calvin-tól eredő, a szigorúan puritán, a túlvilágra készülő embereszményt tartotta helyesnek, és bigott képviselői már a földi életben szigorúan megbüntették az ellene vétőket. Legalábbis, ha módjukban állt. A molnárfiú *Rembrandt* éppen emiatt vált felekezeten kívülivé: ez a hozzáállás biztosította, hogy a rákényszerített szabályok között lavírozva alkothasson és élhessen. A temérdek ránk maradt életkép a vallásos vagy antik jelenetek kivételével azonban túlnyomóan egy derűs, felszabadult, vidám életvitelű nép mindennapjairól tudósít.

Paul de Vos (1591–1678): Csendélet szolgálólánnyal (Fundación Banco Santander) – avagy egy barokk festő kelléktára

Csendéletek

A természet direkt megjelenítésében mindekelőtt a csendéletek jeleskedtek. Jóllehet (a másolatokon kívül) két egyforma aligha akad közöttük, a sok csendéletkép sorozatos látványa után határozottan egyformaság érzése támad az embernek. A XVII. században ugyanis – megújult tartalommal ugyan – mégis tovább éltek a korábbi századok ikonográfiai szabályai, amelyek korábban főleg az egyházi vonatkozású képek megalkotásának rendjét-módját írták elő. Nos, csendéletet sem lehetett szabad fantáziával, tetszőleges tartalommal alkotni: a már-már megrögzött, merev felfogás hívei (bizonyára a megrendelőké is) elvárták-előírták, hogy a csendélet milyen legyen. Ez a divat diktálta rugalmatlanság más témakörökben is megnyilvánult: Rembrandt érett festő korában éppen az arcképfestésre vonatkozó „szabályok” felrúgása miatt lett népszerűtlen. Így a holland csendélet (de az összes többi festészeti téma is) szakosodásra készítette a festőket. Ez a differenciálódás még műfajon belül is fokozódott: a csendéletfestők (néhány kivételtől eltekintve) nem pingáltak arcképeket, tájképeket sem, csatajeleneteket sem, és így tovább. A virágcsendéletek festői nem festettek gyümölcsöket, bőségtálatkat, élő vagy leölt állatokat (és viszont). Ha a megrendelő úgy kívánta, hogy egy virágcsendéleten rovarok, hullók vagy akármilyen más állat is szerepeljen, egy céhéhez tartozó másik művész (nem ritkán családtagot) kért fel, aki a kívánt témára szakosodott. Így valójában kollektív alkotások születtek, de a stílisztikai egyezőség ezt első látásra, vagy egyáltalán nem teszi észrevehetővé.

Be kell azonban vallanunk, mindez csak eleinte volt így. A későbbi időkben festett csendéleteknek (és más témájú festményeknek is) – a flamand festmények kivételével – már csak egyetlen alkotója volt.

A művészi szabadság mindössze a lehetőségén belüli variációkban merült ki, valamint a megalkotott kép minőségében, vagyis kevésbé a tartalmában. Amint említettem, a csendéletek témái is tovább tagozódtak. A legnépszerűbbek a virágcsendéletek voltak (*Ambrosius Bosschaert és fiai, Balthasar van der Ast, Willem van Aelst, Rachel Ruysch* stb.). A jobb módúak a roskadásig megrakott „bőség-asztalokat” kedvelték (példa rá a virágokat is szívesen festő flamand *Clara Peeters* és a csendéletfestő *de Heem*

dinasztia tagjai – *Jan Davids, Cornelis* stb.). Hasonlóan az elejtett vadakat, madarakat (*Willem van Aelst, Paul de Vos*) vagy antik környezetbe helyezett (házi) szárnyasokat (*Melchior d'Hondecoeter*) ábrázoló képeket is szívesen vásárolták. Az antik környezet ugyan nem feltétlenül csendélettéma, de még a kevésbé művelt hollandus számára sem volt idegen: a barokk időszak festészeti és gondolati előzményei (vagyis a reneszánsz) az antik világhoz kötődtek, és maga a barokk is egyfolytában egy mesés „eliziumi” környezetre vágyott. Ezt a vonzódást és kötődést a többi műfajban, főleg az életképekben és tájképekben is felfedezhetjük. Miért is ne? Hiszen a legtöbb festőnövendék, aki csak tehette, itáliai tanulmányútja során mélyítette el tudását. Így kerültek néha olyan virágok (szuhar, szellőrózsa, borzas kata) vagy rovarok a csendéletre, amelyek Hollandiában nem fordultak elő, illetve akkoriban még aligha voltak ismertek. Ugyanakkor, a protestáns tilalmak miatt templomokból elűzött bibliai témák egyre inkább a jelen világába – és családi otthonokba helyeződnek át. *Pieter de Bloot* például tipikus holland enteriőrbe helyezi a Máriával és Mártával beszélgető Krisztust. Képe a vallási téma, a csendélet és az enteriőr együttes megjelenítésének kitűnő példája.

A polgári élet fejleményeként népszerű téma lett a láncrea vert szerencsétlen tengelye (*Fabritius*), papagáj vagy majom stb., de még a fából, borszalagokból összeállított falitéka is (*Evert Collier*), aminek valamiféle túlélőjét ma már csak az óvodákban, iskolai osztálytermekben találjuk. Az allegorikus jelentésű képek között megjelentek az olyan, ténylegesen csendes helyszínek is,

mint a könyvtárbelső-rejtekhelyek (*Jan van der Heyden*), a kor szokása szerint a könyveken kívül súlyos drapériákkal, sőt perzsaszőnyegekkal lefedett asztalokkal, térképekkel, glóbuszokkal, térképészeti mérőeszközökkel, *Jan Vermeer* képein már emberi alakokkal is (*Az asztronómus, A geográfus*), de ezek inkább allegorikus enteriőrök, tehát nem tekinthetők hagyományos csendéletnek.

A virágcsendéletek festésében többek között az antwerpeni születésű *Ambrosius Bosschaert* és három fia vitte sokra, akik egy festőcéh tagjaként alkották műveiket. Lássuk csak, mik voltak egy barokk virágcsendélet leggyakoribb szereplői!

Mindenekelőtt a mives üveg- vagy porcelánvázába helyezett rózsák és tulipánok. A „holland tulipán” közhelyé válását a virágcsendéletek csak megerősítették. Az egyik *Bosschaert*-fiú (*Johannes*) odáig merészkedett, hogy csak tulipánokat festett képére, de nem csokorba kötve, vázában, hanem meglehetősen életszerű helyzetben, a virágágyásban, ahol az egyik növény levele alatt még egy béka is meglapul. Gyíkok, pókok, rovarok egyébként szinte minden csendéleten szerepeltek. Természethű valóságukban

Ambrosius Bosschaert (1573–1621): Virágcsendélet az ablakpárkányon (Los Angeles County Museum of Art) – meg egy kis németalföldi tájképzéltető

(atalanta-lepke, nappali pávaszem, boglárkalepke, fűrgye gyík stb.), vagy kegyes csalással különböző lepkefajok színes szárnyát összekeverve. Azt, hogy ezek, illetve, hogy a csendélet valamennyi szereplője a „természet után” került megörökítésre, nem vitathatja senki. Egy hozzáértő számára sokkal inkább vitatható a nem egy időben létező szereplők együtt való szerepeltetése. Ezen a képeken a kora tavaszi és tavaszi virágok együtt szerepelnek a nyár képviselőivel:

az említett tulipánon és rózsán kívül gyakran láthatunk íriszt, nefelejcsét, kankalint, gyöngvirágot, szegfűt, nárciszt, jácintot, haranglábát, oroszlánszájat, százsorszépét, tűzliliomot, kockás liliomot, császárkoronát, fűrtös gyöngyikét, nyári héricsét, loncvirágot, mályvát, labdarózást szőlőszemekkel, sőt bajszos zöld kukoricacsővel együtt virítani. Ezek aligha zavarták a korabeli nézőket, amint a mai nézőt sem. A legtöbben észre sem veszik a festői csalafintaságot, amiről ezáltal is kiviláglik, hogy műhelymunka eredménye. A specialisták jól ismerték és fejből idézték, vagy mintagyűjteményből másolták a képre valóság-hű vagy kitalált kedvencüket. Az igazi változás majd csak egy évszázad múlva következik be, amikor Merian asszony a tudomány alaposságával jeleníti meg hajszálpontosan természet utáni modelljeit. (De erről az illusztrátorokról szóló írásomban már beszámoltam.) A Kelt-Indiai Társaság hajósainak, utazóinak jóvoltából a virágcsendéletek gyakori szereplői a távoli déli tengerek kedvelt szuvenirjei: a tarkabarka kúpcsigák, kauri-csigák, kagylóhéjak, nautilus-házak is, melyek egyetlen korabeli polgárlakásból sem hiányozhattak. Miért maradtak volna hát le a képekről? Aki pedig szívesen feszegette a csendéletfestés határait, mint például *Otto Marseus van Schrieck*, kígyós-békás „erdei” csendélettel kelthetett borzongást a kép nézőjében.

Clara Peeters (1594 körül, talán 1657): Csendélet tarisznyarákkal, garnélával és homárral (Museum of Fine Arts, Houston) – a többi ingyencsőről nem is beszélve

A gyarmatosító terjeszkedés következményeként olyan „szereplők” is a csendéltre kerültek, mint a nálunk csak mostanában kedveltté váló batáta (édesburgonya) szemrevaló virágai. *Rachel Ruysch* kizárólag távoli tájakról származó virágokat, növényeket bemutató csendéleteket festett: ezeken legtöbbször kaktusz, trombitavirág, illatos datura, trópusi lonc szerepel.

A csendéletek másik igen gyakori változata az áhított vagy már elért jólétet tükröző bőségasztalok ábrázolása. Lévén ez új téma, a megkötöttségek sokkal kevésbé érvényesülnek, mint a virágcsendéleteknél. Persze azért

itt is tetten érhetők az asztali szerviz kellékei, ezüst- és aranytálak, drága üveg- és porcelánholmik, ötvösök remekléseként átdolgozott nautilus-kelyhek csakúgy főszereplők, mint a délszaki eredetű gyümölcsök, a tenger gyümölcsei, és a vadászsákmányok. Az alkotók egymástól tanulva-lesve, és saját meglátásaikat is túllicitálva már-már lucullusi gazdagságot varázsoltak az asztalra, sőt néha a szabad ég alá –, de minden esetben a kulináris élvezetek jelenvalóságára és elérhetőségére célozva (*Jan Davidsz de Heem*, *Cornelis de Heem*, *Jurriaen van Streeck*). Ezek egyike-másika azonban jogos visszatetszést vált ki a mai nézőből. Különösen az enyvesveszővel fogott énekesmadarak tetemei, mint az elvakult kulináris élvezet jelképei okozhatnak elutasító borzongást.

A mai ember számára kevésbé vonzóak a „hiábavalóság = földi hívság” – vagyis a *vanitas*-képek. Közös tárgyuk a halálra, elmúlásra figyelmeztető koponya, Biblia, gyertyaláng – és a földi gazdagság jelképei. Az efféle képek megfestését szinte senki sem kerülhette el, ha nem akart szembe kerülni az egyházi hatalmasságokkal.

Talán az összes csendéletnek (vagy talán már életképeknek) tekinthető kép közül a legtöbb érdekes természeti tudósítás a baromfiudvarokból származik. Méghozzá a francia nevű *Melchior d'Hondecoeter* jóvoltából. (Ne feledjük, a hugenották és a Szent Bertalan éjszaka menekültjei részben Hollandiában lettek menedékre.) Ez a festő megbízható forrásnak tekinthető a XVII. századi baromfifélék genetikai változottságának felméréséhez. Képein azonban nemcsak a tenyésztett állatok, de a házkörüli vadon élő szárnyasok (néha emlősök) is megjelennek. Bíbicek, fecskék, baglyok, pólingok, godák, különféle vadréccék, héják és sasok teszik még változatosabbá a baromfi-együtteseket. Ám még ez sem elég: a festészeti kihívásnak számító pávakakasok, fácánok megjelenítésén kívül egyik-másik képen sisakos kazuár is látható (honnan más-honnan, mint Délkelet-Ázsiából) dél-amerikai gémfélék társaságában, másutt pedig pelikán és afrikai koronás daru elegyedik a tyúkok közé. A többször is megfestett (nyil-

Melchior de Hondecoeter (1636 körül–1695): Madárkoncert (magántulajdon) – a számtalan variáció egyike

ván nagyon népszerű) „madárkoncert” téma annival szerényebb, hogy „csak” európai madarakat tüntet fel éneklő buzgalmukban. Pardon! Egy papagáj azért még itt is szerephez jutott! Nem ritka a másféle, ma inkább nyersnek számító „humor” sem: pl. a kicsibék a récéket követve vízbe fulladnak. Hol is van még Niko Tinbergen és a XX. század etológusai?!

Összegezve elmondhatjuk tehát, hogy a XVII. századi holland barokk csendéletek – minden kötöttségük ellenére – széles választékban mutatják be a kor természetes, természet vagy tenyésztett élővilágát. A virágcsendéletek a kertészeknek, a bőségasztalok a séfeknek és konyhaművészeknek, az étkezéskultúra történetével foglalkozóknak, az állatjelenetek pedig a tenyésztőknek és genetikusoknak jelenthetnek bőséges forrásanyagot.

De mi a helyzet az élőhelyeken? Milyen tanulságokkal szolgál a tájfestészet? Miről lebbentik fel a fátylat az életképek? Ezekre a kérdésekre majd írásunk második részében próbálunk válaszolni.

Képek, adatok forrása

- <https://www.rijksmuseum.nl>
- http://www.casa-in-italia.com/artpx/dutch_17.htm
- http://hoocher.com/Rembrandt/rembrandt_harmensz_van_rign.htm
- <http://imgkid.com/egbert-van-der-poel.shtml>
- http://en.wikipedia.org/wiki/Marine_art#mediaviewer/File:Schepen
- <http://www.wikiart.org/en/melchior-d-hondecoeter/still-life-with-animals>
- Geert Mak: *Amszterdam – Egy város életrajza*; Corvina Kiadó, 2001
- Marcel Brion: *Rembrandt élete*; Corvina Kiadó, 1976
- H.W. van Loon: *Rembrandt*; Gondolat Kiadó, 1991